

Türkiye Bilimler Akademisi
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

Keşfu'l-Hakâik fî Tahrîri'd-Dekâik

ESÎRÜDDİN EL-EBHERÎİNCELEME - TAHKİK - ÇEVİRİ:
HÜSEYİN SARIOĞLU - KÂMİL KÖMÜRCÜ - EKREM SEFA GÜL

Keşfu'l-Hakâik fî Tahrîri'd-Dekâik

Esîrüddin el-Ebherî

Keşfu'l-Hakâik fi Tahrîri'd-Dekâik
Esrüddin el-Ebherî

Türk-İslâm Bilim Kültür Mirası Dizisi: 65

ISBN: 978-625-6110-48-9

DOI: 10.53478/TUBA.978-625-6110-48-9

Ankara, 2025

İnceleme - Çeviri - Tahkik

Hüseyin Sarıoğlu (Prof. Dr.)

Prof. Dr. Kâmil Kömürcü (Prof. Dr.)

Ekrem Sefa Gül (Dr.)

Editör

Ali Durusoy (Prof. Dr.)

Tasarım

Murat Acar

TÜBA Başkanı

Muzaffer Şeker (Prof. Dr.)

Proje Koordinatörü

Mustafa Çiçekler (Prof. Dr.)

Proje Danışmanı

Turgay Anar (Prof. Dr.)

Proje Yayın Kurulu

Coşkun Yılmaz (Dr.)

Derya Örs (Prof. Dr.)

Erhan Afyoncu (Prof. Dr.)

Hüseyin Sarıoğlu (Prof. Dr.)

M. Fatih Andı (Prof. Dr.)

Mustafa Çiçekler (Prof. Dr.)

Mustafa Kaçar (Prof. Dr.)

Proje İdari İşler Sorumlusu

Cansu Toprak

Baskı

Sistem Ofset

Strazburg Caddesi No: 31/17 Çankaya-Ankara

Sertifika No: 46660

© Türkiye Bilimler Akademisi

Bu eserin tüm yayın hakları, Türkiye Bilimler Akademisi'ne aittir.

Yayıncının yazılı izni olmadan kısmen veya tamamen basılamaz ve çoğaltılamaz.

Eserden kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Kitabın dil, bilim, etik ve hukuk açısından bilimsel sorumluluğu yazara aittir.

Türkiye Bilimler Akademisi'nin sorumluluğu bulunmamaktadır.

TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ

Vedat Dalokay Cad. No: 112 Çankaya 06670 Ankara

bilimklasikleri@tuba.gov.tr

0 312 442 29 03

www.tuba.gov.tr

Esrüddin el-Ebherî

Keşfu'l-Hakâik fi Tahrîri'd-Dekâik : İnceleme - Tahkik – Çeviri / haz. Hüseyin Sarıoğlu, Kamil Kömürcü ve Ekrem Sefa Gül;

Ed. Ali Durusoy. – Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2025. 832 s. ; 16,5 x 24 sm. –

(Türk-İslam Bilim Kültür Mirası Dizisi; 65)

ISBN 978-625-6110-48-9

1. Mantık. 2. Logic. 3. Metafizik. 4. Metaphysics. 5. Fizik. 6. Physics .

B748 E24 2025

160

Kullanıcılar, TÜBA Yayınlarının elektronik kopyalarını belirtilen CC BY-NC-ND 4.0 lisansı kapsamında kullanabilirler.

TÜBA, basılı eserlerini ülkemizin merkez ve üniversite kütüphanelerine ücretsiz olarak ulaştırmakta, bazı kitap ve raporlarını çevirmiş olarak kullanıcıların erişimine sunmaktadır. Ancak, yüksek telif ve baskı maliyetleri gerektiren bazı basılı eserler ücretli olarak satışa sunulmaktadır.

Users may use the electronic copies of TÜBA Publications under the CC BY-NC-ND 4.0 license.

TÜBA provides printed copies of its works free of charge to national and university libraries in Türkiye and makes some books and reports available online for public access. However, certain printed copies that involve high copyright and printing costs are offered for sale.





TÜRKİYE CUMHURİYETİ
CUMHURBAŞKANLIĞI

Şifrelerinde

Keşfu'l-Hakâik fî Tahrîri'd-Dekâik

Esîrüddin el-Ebherî

İnceleme - Çeviri - Tahkik
Hüseyin Sarıoğlu
Kâmil Kömürcü
Ekrem Sefa Gül



TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

Kashf al-Haqâiq fî Tahrir al-Daqâiq
Athîr al-Dîn al-Abharî

Turkish-Islamic Scientific and Cultural Heritage Series: 65

ISBN: 978-625-6110-48-9

DOI: 10.53478/TUBA.978-625-6110-48-9

Ankara, 2025

Commentary - Translation - Critical Edition

Hüseyin Sarioğlu (Prof. Dr.)

Prof. Dr. Kâmil Kömürcü (Prof. Dr.)

Ekrem Sefa G l (Dr.)

Edited By

Ali Durusoy (Prof. Dr.)

Design

Murat Acar

President of TÜBA

Muzaffer Şeker (Prof. Dr.)

Publication Coordinators

Mustafa  içekler (Prof. Dr.)

Advisors of Project

Turgay Anar (Prof. Dr.)

Editorial Board of Project

Coşkun Yılmaz (Dr.)

Derya  rs (Prof. Dr.)

Erhan Afyoncu (Prof. Dr.)

Hüseyin Sarioğlu (Prof. Dr.)

M. Fatih Andı (Prof. Dr.)

Mustafa  içekler (Prof. Dr.)

Mustafa Kaçar (Prof. Dr.)

Administrative Affairs Supervisor of Project

Cansu Toprak

Printed By

Sistem Ofset

Strazburg Caddesi No: 31/17  ankaya-Ankara

Sertifika No: 46660

  Turkish Academy of Sciences

All publishing rights of this work belong to the Turkish Academy of Sciences.

It may not be printed and reproduced partially or fully without the written consent of the publisher. It can be cited by providing full reference.

The author bears full scientific responsibility for the book in terms of language, academic, ethics and law. Turkish Academy of Sciences has no responsibility whatsoever.

TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

Vedat Dalokay Cad. No: 112  ankaya 06670 Ankara

bilimklasikleri@tuba.gov.tr

0 312 442 29 03

www.tuba.gov.tr



Under the auspices of the
PRESIDENCY OF THE
REPUBLIC OF TÜRKİYE

Kashf al-Haqâiq fî Tahrir al-Daqaîq

Athîr al-Dîn al-Abharî

Commentary - Translation - Critical Edition
Hüseyin Sarioğlu
Kâmil Kömürcü
Ekrem Sefa Gül



TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES



Büyük gelecekle, büyük geçmişlerin bilgi ve birikimi üzerine inşa edilir.

Türkiye, ihtişamlı bir medeniyetin ve zengin bir tarihin meydana getirmiş olduğu büyük bir birikimin varisidir. Kökleri bilime, bilgiye, hikmete ve irfana dayanan bu birikim, ülkemizin geleceğinin inşası gayretlerinde de en önemli referansımız olmalıdır. Bu büyük birikimden yararlanmadığımız takdirde, geçmişimizi “müzelik bir emtia”ya dönüştürürüz, sağlıklı bir gelecek inşa edemeyiz.

Zira tarih, sadece geçmişte olup biten değil, aynı zamanda bugüne kalan, yarına da aktarılacak olandır. Milletler tarihte yalnızca geçmişlerini değil, geleceklerini de ararlar. Geçmişleriyle barışamayan, tarihini yorumlayamayan, ecdadına yabancılaşan milletler, sağlıklı bir gelecek inşa edemezler.

Çağımıza ve geleceğe yapacağımız etki bakımından, sahip olduğumuz zengin mirası yeniden ve daha güçlü biçimde harekete geçirmemiz gerekiyor. Türkiye Bilimler Akademisi tarafından yürütölen “Türk-İslâm Bilim ve Kültür Mirası Projesi”ni, işte bu amaca yönelik bir çalışma olarak değerlendiriyorum.

Proje kapsamında, sosyal bilimler, İslâmî ilimler, Türkiyat, sağlık ve tabiat bilimleri ve teknik bilimler alanlarında hazırlanan eserlerin, bilim ve kültür hayatımıza kazandırılmasını takdirle karşılıyorum.

Bu vesileyle, eserlerin müelliflerini rahmet ve şükranla yâd ediyor, projenin hayata geçirilmesinde görev alan bilim adamlarımız ile TÜBA mensuplarını kutluyorum.

Recep Tayyip Erdoğan

T.C. Cumhurbaşkanı

Takdim

Eski uygarlıkların ve tarihsel dönemlerin farklı coğrafyalardaki etkileri, akademik incelemeler ve popüler yayınlar aracılığıyla geniş bir okuyucu kitlesine ulaşıyor. Bilim tarihinin keşfedilmemiş hazineleri, son yıllarda dünyanın dört bir yanında yapılan araştırmalarla tozlu raflardan gün ışığına çıkıyor. Bu yükselen ilgi, bilim tarihinin sadece geçmişini anlamada değil aynı zamanda geleceği şekillendirmede de genç nesiller için ilham kaynağı olmasını sağlıyor.

Türkiye, bu küresel ilgi dalgasının odak noktasında kendine ayrıcalıklı bir yer edindi. Medeniyet havzamız tarihsel ve kültürel bağlamda, farklı kültürlerin ve bilimsel geleneklerin kucaklaştığı bir merkez olageldi. Sümerlerden Hititlere, Selçuklulardan Osmanlıya, birçok medeniyet, matematikten tıba, astronomiden felsefeye kadar geniş bir yelpazede bilimsel çalışmalara bu topraklarda imza attı. “Türk-İslam Bilim Kültür Mirası Projesi” (TİBKİM), bu benzersiz mirası koruma, belgeleme ve yayma görevini üstlenmiştir. Projenin, Cumhurbaşkanlığı himayeelerinde yürütülüyor olması ve şimdiye kadar 50’den fazla eser yayımlanması bu görevin ne kadar ciddi bir şekilde ele alındığını göstermektedir.

Proje kapsamında, Türk ve İslam dünyasının bilim tarihinde yer edinen çalışmalarının günümüze aktarılması, bu alanda çalışanlara çok boyutlu bir inceleme imkânı sunmaktadır. Bu eserlerle,

Türk-İslam bilim tarihi çalışmalarının niteliği, kapsamı ve önemi daha net görülmektedir. Ayrıca, bu alandaki boşlukları doldurmak için araştırmacılara yeni ufuklar açılmaktadır. Geçmişteki bilim insanlarımızın çalışmaları hem günümüz hem de gelecek nesiller için bir rehber, bir pusula niteliğinde olacaktır.

Bilim tarihinin günümüze ve geleceğe taşınması, toplumsal özgüveni beslemekte ve Millî Teknoloji Hamlesi için zihni bir zemin hazırlamaktadır. Türkiye'nin kendi teknolojisini üretme vizyonu, sadece maddi ve teknik yatırımlarla değil, aynı zamanda kültürel ve tarihsel bir özgüvenle mümkündür. Bu özgüven, ancak tarihî ve kültürel mirasımızın tam olarak kavranmasıyla oluşabilir. İnsanlığın edindiği bilimsel birikimin yalnızca Batı'ya ait olduğu yanılsamasından kurtulma, bugün geline seviyenin insanlığın ortak çaba ve kazanımları sayesinde mümkün olduğu ve Türk ve İslam medeniyetinin zenginliklerinin asla azımsanmaması gerektiği hakikatini hatırlama bu özgüvenin ön şartıdır.

Bu bağlamda, bu eserlerin özellikle gençlerimiz için yol gösterici olmasını umuyoruz. Genç bir bireyin, kendi kültürel ve bilimsel mirasını tanıması, bu mirası keşfetmesi, onun dünya görüşüne, amaçlarına ve özgüvenine şekil verecektir. Geleceğin bilim insanları, mühendisleri, doktorları ve akademisyenleri için proje kapsamında yayımlanan eserler, geçmişin izinde yürüyerek kendi izlerini bırakmaları için bir fırsattır.

TİBK M eserleri, tüm okuyuculara, araştırmacılara ve bilim tarihine ilgi duyan herkese açık bir okuma davetidir. Türk-İslam bilim tarihinin zenginliklerini keşfetmek ve bu keşfi gelecek nesillere aktarmak için atılan bu adımların, Türkiye'nin ve dünyanın bilimsel ilerlemesine katkı sağlamasını içtenlikle temenni ediyorum. Projede ve eserlerin yayımlanmasında emeği geçen bilim insanlarımıza ve TÜBA çalışanlarına teşekkür ediyorum.

Mehmet Fatih Kacır

T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanı

Sunuş

Ülkelerin bilimsel ilerlemesi ve yenilikçilik performansı, topyekûn kalkınma ile uluslararası rekabette üstünlük sağlama bakımından stratejik öneme sahiptir. Toplumların geleceğinin güvenle inşası ve refahın toplumun tüm katmanlarına yayılması bilimin, bilimsel düşünce ve yaklaşımların önemsenmesi ve yaygınlaştırılması, gençlerin bilim ve araştırma alanına yönlendirilmesi, bilimsel çalışma ve başarıların teşvik edilmesi ile mümkündür. Bu konular, dünyadaki bilim akademilerinde olduğu gibi milli akademimiz Türkiye Bilimler Akademisi'nin (TÜBA) amaç ve görevleri arasında yer almaktadır. Belirlenen hedeflere ulaşmak için sahip olduğumuz medeniyet birikimini iyi anlamak zorundayız.

Millet olarak, önemli bir bölümü gün ışığına çıkarılmayı ve değerlendirilmeyi bekleyen zengin bir bilim ve kültür mirasına sahip bulunuyoruz. Bu mirasın daha görünür ve yararlanılır kılınması, bugünkü ve gelecekteki bilimsel performansımız ve ulusal hedeflerimize ulaşmamız açısından büyük önem taşımaktadır. Tarihsel birikim ve mirasın ortaya çıkarılması ve değerlendirilmesi, diğer yararları yanında, bilimsel ilerleme ve yenilikçi çalışmalar için gerekli cesaret, özgüven ve motivasyona yapacağı katkı bakımından da büyük önem taşımaktadır.

Ülkelerin ekonomik gelişmişlik ve kalkınma yarışında son iki yüzyıldır devam eden görece konumumuz ile geleceğe yönelik yüksek amaçlarımız dikkate alındığında, bireysel ve toplumsal düzeyde sağlıklı bir benlik/kimlik ve özgüven inşası ile güçlü bir ekosistem ve kültürün oluşturulmasına gerek olduğu ve bu konuda her Türk kurumunun katkı ve destek sağlamasının ulusal bir görev olduğu açıktır.

TÜBA Türk-İslâm Bilim Kültür Mirası Projesi, ülkemizin millî bilimler akademisi olma sorumluluğu ile Kalkınma Bakanlığı'nın mali desteğiyle 2014 yılında başlatılmıştır. Proje kapsamında Türk-İslâm medeniyeti havzasında, fen, mühendislik, Türkiyat, sosyal bilimler, dinî ilimler gibi alanlarda eski-farklı Türk lehçeleri ile diğer dillerde üretilmiş, uzman bilim insanlarımızca seçilen 100 eserin, imkân ve ihtiyaca göre transliterasyonu, tıpkıbasımı ve/veya tercümesi yapılarak yayımlanması yoluyla bilim ve kültür âleminin ve gelecek kuşakların istifadesine sunulması hedefi doğrultusunda yayınlarımız devam etmektedir.

TÜBA Türk-İslâm Bilim Kültür Mirası Projemiz, çok sayıda paydaşın doğrudan ve dolaylı katkı ve desteklerinin eseridir. Projemizin başlangıçtan beri Sayın Cumhurbaşkanımızca desteklenmesi ve 2018 yılı başından itibaren resmen Cumhurbaşkanlığı himayelerine alınmış olması, Akademimiz açısından büyük bir onur ve teşvik kaynağı olmuştur. Bilime ve projemize verdikleri çok değerli destek ve yüksek himayeleri için Sayın Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan'a kalbî şükranlarımızı arz ediyorum.

Bugüne kıyasla oldukça kısıtlı koşullarda bilimsel mirasımızı oluşturan eserleri kaleme alan bilim ve kültür tarihimizin kahramanlarını rahmet ve şükranla yad ediyorum. Bu eserlerin çoğaltılması, saklanması ve bugüne ulaşmasında rol alan isimsiz kahramanları da saygıyla anıyorum.

Eserlerin transliterasyonu, tıpkıbasımı ve/veya tercümesi ve tahlilini yaparak günümüzün ve geleceğin okuyucu ve araştırmacılarına ulaşmasını sağlayan bilim insanlarımıza müteşekkirimiz. Yayına hazırlık ve basım sürecinde rol alan Akademi üyelerimiz, bilim insanlarımız ve çalışanlarımız ile projeye katkı sağlayan tüm paydaşlarımıza da teşekkür ediyorum. Ayrıca, Türk-İslâm Bilim Kültür Mirası Projesi'nin hayata geçirilmesinde katkılarından ötürü Prof. Dr. Ahmet Cevat Acar'a minnettarız.

TÜBA Türk-İslâm Bilim Kültür Mirası Projesi kapsamında yayımlanan eserlerin milletimizin bilimsel ilerlemesi ve topyekûn kalkınması ile medeniyet ihyası/inşası süreci bakımından yararlı olmasını diliyorum.

Prof. Dr. Muzaffer Şeker

TÜBA Başkanı

Prof. Dr. Hüseyin Sarıoğlu

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
huseyin.sarioglu@asbu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-3450-646X

Eylül 1962, Tosya/Kastamonu doğumludur. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden 1986'da mezun oldu. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı doktora programında "İbn Rüşd ve Felsefesi" başlıklı tez çalışmasını yürüttüğü dönemde, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü Türk-İslam Düşünce Tarihi Anabilim Dalına Araştırma Görevlisi olarak atandı (1992). Sarıoğlu, 09 Mart 1994'te Doktora derecesini aldı ve aynı bölümde Yardımcı Doçent kadrosuna atandı (1995). Kasım 1998'de Doçent unvanını aldı, 2004'te de Doçent kadrosuna atandı. 2007'de Profesör oldu. Dekanlık, Rektör Yardımcılığı ve başka idari görevler üstlendi. İslam düşüncesinin klasik dönemine ilişkin araştırmalarla başlayan akademik çalışmalarını klasik mantık, bilgi nazariyesi, din-felsefe-bilim ilişkileri ve ahlâk konusu etrafında yoğunlaşarak devam ettirmektedir. 2012 yılında üç ay süreyle Indiana Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde araştırma yaptı. Haziran 2012'de Türkiye Bilimler Akademisi asli üyeliğine, Aralık 2012'de Akademi Konseyi üyeliğine seçildi ve bu görevi Aralık 2019'a kadar iki dönem yürüttü. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi olan Sarıoğlu, Mart 2017-Şubat 2020 döneminde Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nde ve Mart 2020-Ağustos 2023 arasında da İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe bölümünde çalıştı.

Prof. Dr. Hüseyin Sarıoğlu

Social Sciences University of Ankara
huseyin.sarioglu@asbu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-3450-646X

He was born in September 1962 in Tosya/Kastamonu. He graduated from Ankara University Faculty of Theology in 1986. He was appointed as a Research Assistant to the Department of History of Turkish-Islamic Thought, Department of Philosophy, Faculty of Letters, Istanbul University (1992) while he was working on his thesis titled "Averroes and his Philosophy" in the PhD program of Istanbul University Institute of Social Sciences, Department of Philosophy. Sarıoğlu received his PhD degree on March 9, 1994 and was appointed as an Assistant Professor in the same department (1995). In November 1998, he received the title of Associate Professor and in 2004 he was appointed as Associate Professor. He became a professor in 2007. He held a number of administrative positions at important levels such as Dean and Vice Rector. His academic studies, which started with research on

the classical period of Islamic thought, continue by focusing on classical logic, epistemology, religion-philosophy-science relations and ethics. In 2012, he conducted research at the Department of Philosophy at Indiana University for three months. He was elected as a full member of the Turkish Academy of Sciences in June 2012 and as a member of the Academy Council in December 2012 and served two terms until December 2019. Sarioğlu, who is a faculty member at Istanbul University Faculty of Letters, Department of Philosophy, worked at Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Letters, Department of Philosophy between March 2017-February 2020 and İnönü University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Philosophy between March 2020-August 2023.

Prof. Dr. Kâmil Kömürcü

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
kkomurcu@cumhuriyet.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1271-4575

1978 Yılında Sivas'ta doğdu. 2001 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. Aynı üniversitede 2004 yılında "Esîrüddin el-Ebherî'nin Kıyas Anlayışı" adlı yüksek lisans ve 2010 yılında "Esîrüddin el-Ebherî'nin Mantık Anlayışı" isimli doktora tezini tamamladı. 2010 yılında Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesine Yrd. Doç. olarak atandı. 2015 yılında Doçent, 2021'de ise Profesör oldu. *İşrâkî Düşüncede Mantığın Yeri, Mantığın Temel Kavramları ve Mantığa Giriş* isimli kitap çalışmaları yanında mantık tarihi, özellikle on üçüncü yüzyıl mantıkçıları, mantık eğitimi gibi konularda yayınlanmış birçok bilimsel makalesi vardır. 2022 yılında Esîrüddin el-Ebherî'nin *Tenzîlü'l-Efkâr fî Ta'dîli'l-Esrâr* isimli eserinin (E. Sefa Gül ile birlikte) tenkitli neşrini yapmış olan yazar, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Mantık Bilim Dalında akademik çalışmalarını sürdürmektedir.

Prof. Dr. Kâmil Kömürcü

Sivas Cumhuriyet University
kkomurcu@cumhuriyet.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1271-4575

He graduated from Ankara University Faculty of Theology in 2001. He completed his master's thesis named "Athîr al-dîn al-Abharî's Views on Syllogism" in 2004 and his doctoral thesis named "Athîr al-dîn al-Abharî's Views Logic" in 2010 at the same university. He has many scientific articles published on the history of logic, especially thirteenth century logicians, logic education. In addition to his book works titled; *The Place of Logic in Illuminated Thought*,

Basic Concepts of Logic and Introduction to Logic. The author, who published Shihâb ad-Dîn Yahya Ibn Habash Suhrawardî's work titled *Mantıq al-Talvîhât* as an analysis-translation. He made a critical edition, a short evaluation and Turkish translation of Athîr al-dîn al-Abharî's book named *Tanzîl al-Afkâr fî Ta'dîl al-Asrâr* (with E. Sefa Gül). He continues academic studies in the Department of Logic, Faculty of Theology, Sivas Cumhuriyet University.

Dr. Ekrem Sefa Gül

Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı

ekremsefagul@gmail.com

ORCID: 0000-0002-5737-3938

2001 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. 2004 yılından itibaren Millî Eğitim Bakanlığına bağlı çeşitli öğretim kurumlarında öğretmenlik ve idarecilik yaptı. Ankara Üniversitesindeki yüksek lisansını 2011'de Aristoteles'te "Fizik Metafizik İlişkisi" adlı teziyle tamamladı. 2016 yılında Sivas Cumhuriyet Üniversitesinde hazırladığı "Yakîni İmanın İmkân ve Mahiyeti" adlı teziyle doktora derecesi aldı. Kelam, mantık ve felsefe üzerine uluslararası ve ulusal hakemli dergilerde yayınlanmış makaleleri vardır. 2022 yılında Esîrüddin el-Ebherî'nin *Tenzîlü'l-Efkâr fî Ta'dîli'l-Esrâr* isimli eserinin (K. Kömürçü ile birlikte) tenkitli neşrini yaptı. Aynı alanlar üzerine akademik çalışmalarını devam ettirmektedir.

Dr. Ekrem Sefa Gül

Turkish Ministry of Education

ekremsefagul@gmail.com

ORCID: 0000-0002-5737-3938

He graduated from Ankara University Faculty of Theology in 2001. Since 2004, he has worked as a teacher and administrator in various educational institutions affiliated to the Ministry of National Education. He completed his master's degree at Ankara University in 2011 with his thesis named "Physics and Metaphysics Relation from Aristotle". In 2016, he received his doctorate degree with his thesis titled "The Possibility and Nature of Certain Faith", which he prepared at Sivas Cumhuriyet University. He has many articles published in international and national peer-reviewed journals on theology, logic and philosophy. He made a critical edition, a short evaluation and Turkish translation of Athîr al-dîn al-Abharî's book named *Tanzîl al-Afkâr fî Ta'dîl al-Asrâr* (with K. Kömürçü). He continues his academic studies on the same fields.

İçindekiler

Takdimler ve Sunuş

Özet	23
Önsöz	31
Giriş	39
Mantık	40
Metafizik	49
Fizik	61
Tenkitli Neşirde Takip Edilen Yöntem	69
Tenkitli Neşirde Kullanılan Semboller	71
Kaynakça	73
Çeviri ve Tahkikli Metin	75
Yazma Nüshalardan Örnek Görseller	821
Dizin	827

Table of Contents

Preface

Abstract	27
Foreword	35
Introduction	39
Logic	40
Metaphysics	49
Physics	61
The Method Followed in Edition-critic	69
Symbols Used in Edition-critic	71
Bibliography	73
Translation ve Authenticated Text	75
Sample Images from Manuscripts	821
Index	827

*Kendini Türk-İslam bilim ve düşünce mirasını
güzel Türkçemize kazandırmaya adanmış
Prof. Dr. Mahmut Kaya'ya
hürmet ve minnetle.*

Özet

Bu çalışmada, Esîrüddin el-Ebherî'nin *Keşfu'l-Hakâik fî Tahri'ri'd-Dekâik* isimli eserinin tenkitli neşri ve Türkçeye tercümesi yapılmıştır. Ebherî felsefe, mantık, diyalektik, astronomi ve matematik gibi alanlarda birçok çalışması olan, on üçüncü yüzyılda yaşamış önemli bir isimdir. *Keşfu'l-Hakâik* ise düşünürün, en kapsamlı felsefi eseridir.

Keşfu'l-Hakâik'in Türkiye kütüphanelerinde dört yazma nüshası bulunmaktadır. Biz çalışmamızda bunlardan üçünü esas alıp karşılaştırdık. Bunların ikisi İstanbul Süleymaniye Kütüphanesinde, bir tanesi Manisa Yazma Eser Kütüphanesinde, Dördüncü nüsha İstanbul Topkapı Sarayı Kütüphanesinde kayıtlıdır.

Keşfu'l-Hakâik'te mantık, metafizik ve fizik olarak üç temel felsefi disiplin derinlemesine ve genişlemesine spekülâtif olarak incelenmiştir. Bu ilimler kendi içinde ilk önce makalelere, sonra bölümlere, en sonunda ise alt başlıklara ayrılmıştır.

Kitabın birinci bölümünü oluşturan mantık ilminin mukaddimesi, bilginin tasavvur ve tasdik olarak ikiye ayrılması tartışmasıyla başlar. Mantık, tasavvur ve tasdikler konusunda ortaya çıkması muhtemel karışıklıklarda ve bilginin kazanılması sürecinde meydana gelebilecek hatalar konusunda zihni korur. Bu sebeple bilimle uğraşanların mantık öğrenme gerek-

liliği vardır. Dolayısıyla mantık, tasavvurları ve tasdikleri inceleme konusu yapar. Mukaddimenin ardından mantığın bütün konu ve problemleri beş makalede incelenir. Birinci makalede dil-mantık ilişkisi çerçevesinde lafızlar konusu yer alır. Burada, delalet ve türleri, kavram çeşitleri, beş tümel kavram ve tanım konusu açıklanır.

Kısa bir mukaddime ile üç ana başlıktan oluşan ikinci makalede önermeler konusu ele almaktadır. Ebherî'ye göre önerme, bir şeyin diğer bir şeye olan nispeti konusunda olumlu veya olumsuz hüküm içeren sözdür. Ebherî, mantık bölümünün üçüncü makalesinde önermeler arası ilişkileri incelemiştir. Bu konunun tartışmalı yönlerini ayrıntılı olarak açıklamış ve yer yer Fârâbî, İbn Sinâ, Fahreddin Râzî ve Zeynüddin el-Keşşî'ye atıflar yapmıştır.

Dördüncü makalede kıyas konusu incelenmiştir. Ebherî'nin kıyas tanımı şöyledir: Kıyas, doğru oldukları kabul edildiğinde kendi özleri gereği başka bir önermeyi gerektiren önermelerden oluşan bir sözdür. Kesin ve seçmeli kıyas ayrımı çerçevesinde konu bütün ayrıntılarıyla incelenmiştir. Kesin kıyasların dört şekli örnekleri de verilerek açıklanmıştır. Basit ve bileşik kıyas çeşitlemesi de yapılmıştır. Dördüncü makalenin sonuç bölümünde tümevarım ve analogi gibi muhtelif konular değerlendirilmiştir.

Mantık bölümünün beşinci makalesi içeriksel mantık üzerinedir. Burada maddesi bakımından kıyas çeşitleri açıklanmıştır. İlk olarak kıyasları oluşturan öncüllerin tanımı yapılmıştır, sonra bunlarla kurulan ve beş sanat olarak bilinen çıkarım biçimleri açıklanmıştır. Bu sanatlar içerisinde kesin bilginin ölçüsü olarak burhan olarak değerlendirilmiştir. *Keşfu'l-Hakâik*'in mantık bölümünün biçim ve içerik bakımından genel olarak Meşşâî mantık anlayışını yansıttığı söylenebilir.

Kitabın ikinci ilmi olan metafizik, üç makaleden müteşekkildir. Bu bölümün başında ilk olarak varlık ile onun zatî nitelikleri

meselesi bütün yönleriyle incelenmiştir. Ebherî'ye göre varlık, bütün var olanlar arasında ortaktır ve mahiyetten ayrıdır. Bu bağlamda birlik, çokluk, zorunluluk, imkân, illet, malul, cevher, araz, nefis, akıl, kategori, madde, suret gibi kavramlar açıklanmıştır. Bölümün sonunda rububiyet meselesine yer verilmiştir. Metafiziğin temel konularının incelendiği bu bölümde spekülâtif bir üslup sergilendiği rahatlıkla söylenebilir. Zira bu durum söz konusu ilmin yapısı gereği böyledir. Ancak fizik bölümünde tam tersi bir anlatı karşımıza çıkmaktadır.

Keşfu'l-Hakâik'in üçüncü ve son bölümü, fizik ilmi hakkındadır ve dört makaleden oluşmaktadır. Birincisinde ele alınan ilk konu, tartışmalı bir mesele olan “bölünemeyen parça” üzerinedir. Ebherî, alemin bölünemeyen parçalardan oluşmadığı kanaatindedir ve bu düşüncesini farklı açılardan temellendirmeye çalışmıştır. Fizik bölümünün ikinci makalesi gökssel cisimler ve astronomi konularını içermektedir. Meteorolojik ve jeolojik olaylar fiziğin üçüncü makalesini oluşturmaktadır.

Keşfu'l-Hakâik'in yazıldığı dönemin genel karakterini yansıtan bir eser olduğu söylenebilir. Ancak kitabın müellifi Ebherî'nin aktardığı fikirleri üzerinden kendisinden önceki ve zamanındaki bazı düşünürlerle giriştiği sıkı tartışmalar onun kendine özgü birtakım yaklaşımlara sahip olduğu izlenimini vermektedir. Müellifin kitaptaki en temel vurgusu, ilmi bir konuda fikir beyan ederken geçerli yöntemin, mantık kurallarına dayalı delil getirmek olduğudur. Bunun dışında kalan yaklaşımların ilmi olamayacağı şeklindedir. Bu sebeple olsa gerektir ki *Keşfu'l-Hakâik*'in büyük bölümünü mantık bahisleri oluşturmuştur.

Abstract

In this study, edition-critic and translation into Turkish of Athîr al-dîn al-Abharî's book named *Kashf al-Haqâiq fî Tahrir al-Daqâiq*. al-Abharî is an important figure who lived in the thirteenth century and has many studies in branch of wisdom such as metaphysics, physics, logic, dialectics, astronomy and mathematics. *Kashf al-Haqâiq* is Abherî's most comprehensive philosophical treatise.

There are four manuscript copies of *Kashf al-Haqâiq* in Turkish libraries. In our study, three of them we compared. Two of them are in the Istanbul Süleymaniye Library, one in the Manisa Manuscript Library. The fourth copy is registered in the Istanbul Topkapı Palace Library.

Kashf al-Haqâiq includes discussions on the three basic disciplines of classical philosophy: logic, metaphysics and physics. These topics are first divided into articles, then into sections and finally into subheadings.

The introduction of the science of logic, which constitutes the first part of the book, begins with a discussion of the division of knowledge into two: concept (tasawur) and judgement (tasdîq). Logic protects the mind from possible confusions that may arise in the field of concept (tasawur) and judgement (tasdîq), and from errors that may occur in the process

of obtaining knowledge. For this reason, those who deal with science need to learn logic. Therefore, logic examines concept (tasawur) and judgement (tasdîq). After the introduction, all the subjects and problems of logic are examined in five articles. The first article covers the subject of words within the framework of the language-logic relationship. Here, denotation and its types, kinds of concepts, five universal concepts and definitions are explained.

In the second article of logic, which consists of a short introduction and three main headings, deals with the subject of propositions. According to al-Abharî, a proposition is a statement that contains a positive or negative judgment about the relation of one thing to another. In the third article of the logic section, al-Abharî examined the relations between propositions. He explained the controversial aspects of this subject in detail and occasionally referred to al-Farabî, Avicenna, Fakhr al-Din al-Razî and Zayn al-Din al-Kashshi.

The fourth article examines the subject of syllogism. According to the definition given by al-Abharî, syllogism is a statement consisting of propositions that, if they are accepted as true, necessitate another proposition by their own essence. The subject has been examined in all its details within the framework of the distinction between categorical and hypothetical syllogism. The four figures of categorical syllogisms are explained with examples. In the conclusion of the fourth article, various topics such as induction and analogy are evaluated.

The fifth article of the logic section is about the matters of syllogism. Here, the types of syllogism are explained in terms of substance. First, the premises that constitute the syllogism are defined, then the forms of inference established with them, known as the five arts, are explained. Among these arts, it is evaluated as demonstration as the measure of definite knowledge. It can be said that the logic section of *Kashf al-Haqâiq*

generally in accordance with Peripatetic logic understanding in terms of form and matter.

The second science of the book, metaphysics, consists of three articles. At the beginning of this section, the issue of existence and its essential qualities is first addressed in all its aspects. According to al-Abharî, existence is common to all beings and is separate from essence. In this context, concepts such as unity, multiplicity, necessity, possibility, cause, effect, essence, accident, soul, intellect, category, matter, and form are explained. At the end of the section, the issue of divinity is included. It can easily be said that a speculative style is exhibited in this section, where the main issues of metaphysics are examined. Because this situation arises from the structure of the science in question. However, in the physics section, we encounter a completely different approach.

Physics is the last main section of the book and consists of four articles. The first topic covered in the first one is about the controversial issue of “indivisible parts”. Al-Abharî believes that the universe is not composed of indivisible parts and he tries to justify this idea from different perspectives. The second article of the physics section covers the topics of skies and astronomy. Meteorological and geological events constitute the third article of physics.

It can be said that *Kashf al-Haqâiq* is a study that reflects the general character of the period in which it was written. However, the intense discussions that the author of the book, al-Abharî, had with some thinkers before him and in his time, based on the ideas he conveyed, give the impression that he had some unique approaches. The author’s most basic emphasis in the book is that the valid method when expressing an opinion on a scientific subject is to provide evidence based on the rules of logic. Approaches other than this cannot be scientific. It must be for this reason that the majority of *Kashf al-Haqâiq* consists of logical discussions.

Önsöz

Esîrüddin Ebherî (ö. 663/1265), İslam ilim, kültür ve düşünce tarihine önemli katkıları olan bir isimdir. Onun yazdığı eserler asırlarca medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Buna karşılık Ebherî, bazı istisnaların dışında yakın zamana kadar akademik çevrelerin dikkat ve ilgisinden uzak kalmış bir düşünürdür. Mantık, felsefe ve kelam problemlerinin bir aradada ve ileri düzeyde ele alındığı 13. yüzyılın velud düşünürlerinden biri olan Ebherî'nin böyle bir ihmali hak etmediğini anlamak için yüzyılları aşan şöhretine ve kaleme aldığı eserlerin nicelik ve niteliğine bakmak yeterlidir.¹ Zira o, felsefe, mantık, diyalektik, astronomi ve matematik gibi alanlarda birçok kitap yazmıştır. Özellikle *İsâgûcî* ve *Hidâyetü'l-Hikme* isimli, hacimleri küçük ancak etkileri büyük olan çalışmalarıyla Türk-İslam dü-

•••••

¹ Ebherî'nin hayatı ve eserleri ile ilgili bkz. Carl Brockelmann, "Ebherî" md. *MEBÂ*. IV. İstanbul 1994; Khaled el-Rouayheb, *The Development of Arabic Logic (1200-1800)*, Schwabe Verlag, Germany 2019; Ahmet Kayacık, Ebherî'nin *İsagoci'sinin İlk Şerhleri*, (Basılmamış doktora tezi), Kayseri, 1996; Abdülkuddüs Bingöl, "Ebherî" md. *DİA*. X, İstanbul 1994; Cevat İzgi, "Eminuddin Ebherî" md. *DİA*, X, İstanbul 1994; Ebherî, *Keşfu'l-Hakâik fi-Tahrîri'd-Dekâik*, (İnceleme Kısmı; Edisyon Kritik ve İnceleme: Hüseyin Sarıoğlu), Çantay yay, İstanbul 1998; Hüseyin Sarıoğlu, "Ünlü Türk Mantıkçısı Ebherî ve Mantık Kuralları Risalesi", *İlmi Araştırmalar Dergisi*. İstanbul 2001; Kâmil Kömürcü, *Klasik Mantıkta Kıyas Teorisi: Ebherî Örneği*, Yayınevi yay, Ankara 2010.

şüncesinin gelişmesine önemli bir katkı yapmıştır. Ebherî'nin ilmi ve felsefi olarak en derin ve geniş eseri mantuk, metafizik ve fizik olarak üç temel felsefi disiplini inceleyen *Keşfu'l-Hakâik fi Tahri'ri'd-Dekâik* isimli kitabıdır. Bu çalışmada söz konusu kitabın tahkikini ve Türkçeye tercümesini gerçekleştirdik.

Ebherî'nin en hacimli eseri olan *Keşfu'l-Hakâik* kapsamı ve planı itibariyle filozofun diğer eserlerinden oldukça farklıdır. Şöyle ki başta *Hidâyetü'l-Hikme* olmak üzere *Kütâbu Beyâni'l-Esrâr*, *Kütâbu Telhîsi'l-Hakâik*, mantuk, fizik ve metafizik şeklinde İbn Sînâ'nın (ö.428/1037) *el-İşârât*'ta uyguladığı plana uygun olarak düzenlenmiştir. Ancak bu eserini mantuk, metafizik ve fizik olarak düzenlemiştir. Bu tercihin gerekçelerini filozofun *Kütâbu'l-Matâli'* isimli eserinde yakalamak mümkündür. Zira o, bu kitabını mantuk, fizik ve metafizik sıralamasıyla yazdığı halde, aslında metafiziğin kapsamına giren bazı konularını fizik bölümünün hemen başında incelediği görülmektedir. *Kütâbu'l-Matâli'* bu bakımdan iki plan arasında geçişin uygulandığı bir eser olarak nitelenebilir. Ebherî, *Keşfu'l-Hakâik*'ten sonraki diğer iki tafsilatlı eseri olan *Tenzîlü'l-Efkâr* ve *Marâsıdu'l-Makâsıd*'ı da mantuk, metafizik ve fizik sıralamasıyla yazmıştır.²

Bu konuda başka bir farklılık da *Keşfu'l-Hakâik*'ta filozofun geleneğin dışına çıkarak “mâ-ba‘dettabî‘a” yerine “mâkalettabî‘a” terimini tercih etmesidir. O, bu davranışıyla belki de Aristoteles'ten (ö. mö. 322) ve Kindî'den (ö. 866?) gelen anlayışa bağlı kalarak, metafiziği “ilk felsefe” olarak gördüğünü ihsas ettirmek istemiştir.

Bu çalışmanın Ebherî'nin düşünce sisteminin ortaya konulmasında ve anlaşılmasında yol gösterici bir adım olacağı

•••••

² Bkz. Ebherî, *Tenzîlü'l-Efkâr fi Ta'dili'l-Esrâr*, (nşr. ve trc. K. Kömürcü, E. S. Gül), Ankara 2022; *Marâsıdu'l-Makâsıd*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Ragıp Paşa Bölümü, No: 826.

kanaatindeyiz. Zira bu önemli düşünürün felsefesinin bütün boyutlarıyla ortaya konulması, onun hiç değilse varlığı bilinen eserlerinin ilmi neşirlerinin ve tercümelerinin yapıp gün yüzüne çıkartılmasına bağlıdır. Bu çalışmanın ilk halinin olgunlaşmasında çok önemli ve değerli katkıları olan Dr. M. Sami Benli'yi rahmetle Prof. Dr. Mahmut Kaya'yı şükranla anarken, bu yeni halinin ortaya çıkmasında büyük katkısı ve desteği bulunan TÜBA yönetimi başta olmak üzere herkese ayrı ayrı teşekkür ederiz.

Gayret bizden başarı Allah'tandır.

Foreword

Athîr al-dîn al-Abharî (d. 663/1265) is a thinker who has made significant contributions to the history of Islamic science, culture and thought. His works have been taught as textbooks in madrasahs for centuries. On the other hand, al-Abharî, with some exceptions, has remained a name that has not received the attention and interest of academic circles until recently. It is enough to look at his fame that has exceeded centuries and the quantity and quality of the works he wrote to understand that al-Abharî, one of the prolific thinkers of the 13th century in which logic, philosophy and theological problems were handled together, does not deserve such neglect. Because he wrote many books in the fields of philosophy, logic, dialectics, astronomy and mathematics. He made an important contribution to the development of Turkish-Islamic thought, especially with his works called *Isâghûjî fî al-Mantiq* and *Hidâyat al-Hikmah*, which are small in volume but have great effects. al-Abharî's most profound and comprehensive work in terms of science and philosophy is his book called *Kashf al-Haqâiq fî Tahrîr al-Daqâiq*, (*Unveiling the Truth in the Investigating Subtleties*) which examines the three basic philosophical disciplines of logic, metaphysics and physics. In this study, we have carried out the edition-critic and translation of the book in question into Turkish.

Al-Abhari's most voluminous work, *Kashf al-Haqâiq* is quite different from the philosopher's other works in terms of its scope and plan. For example, especially *Hidâyat al-Hikmah*, *Kitâb Bayân al-Asrâr*, *Kitâbu Talhîs al-Haqâiq*, logic, physics and metaphysics were arranged in accordance with the plan applied by Avicenna (d. 1037) in *al-Isharat wa'l-tanbihât*, although most of his works include Al-Ghazâlî's (d. 1111) *Maqâsud al-Falâsifa* and a few other examples, in this work he went beyond the norm and organized it in logic, metaphysics and physics. It is possible to catch the clues of the reasons that led to this choice in the philosopher's work *Kitâb al-Matâli'*. Because, although he wrote this book in the order of logic, physics and metaphysics, it is seen that he actually examined some subjects that fall within the scope of metaphysics right at the beginning of the physics section. In this respect, *Kitâb al-Matâli'* can be described as a work in which the transition between the two plans is applied. After *Kashf al-Haqâiq*, al-Abhari wrote his other two detailed works, *Tanzîl al-Afkâr* and *Marâsüd al-Makâsüd*, in the order of logic, metaphysics and physics.

Another difference in this regard is that in *Kashf al-Haqâiq*, the philosopher went beyond tradition and preferred the term "ma-kabla at-tabî'a" instead of "mâ-ba'de at-tabî'a". With this behavior, he perhaps wanted to convey that he considered metaphysics as the "first philosophy", adhering to the understanding coming from Aristotle (d. 322 BC) and al-Kindi (d. 866?).

Kashf al-Haqâiq was first edition-critic and published by Prof. Dr. Hüseyin Sarioğlu in 1998. This text in your hands was re-written using a different edition-critic method based on the edition-critic version. The translation of the work from Arabic to Turkish was made by Prof. Dr. Kâmil Kömürçü and Dr. Ekrem Sefa Gül. We believe that this work will be a guiding step in revealing and understanding al-Abhari's thought system. Because revealing all dimensions of this important thin-

ker's philosophy depends on the scientific publications and translations of at least his known works and bringing them to light. Many institutions and individuals, especially Turkish Academy of Science (TÜBA), contributed to the creation of this work. We would like to thank everyone who supported us.

Esîrüddin el-Ebherî, İslam düşünce tarihinde özellikle mantık, felsefe, geometri ve astronomi alanlarında birçok eser vermiş önemli bir isimdir. Onun kaleme almış olduğu kitaplar geniş bir coğrafyada ve uzun bir zaman diliminde ilgi görmüş ve köklü bir etki oluşturmuştur. Buna rağmen, modern akademik çalışmalar açısından bakıldığında, Ebherî'nin düşünsel katkılarının gerektiği ölçüde ele alınıp incelenmediği dikkat çekmektedir. Bazı istisnai çalışmalar dışında, onun gerek klasik metinlerinin felsefi arka planı gerekse kelamî meseleleri ele alış biçimi çoğunlukla göz ardı edilmiştir. Elinizdeki çalışma söz konusu ihmal ortadan kaldırmayı amaçlayan bir çabanın ürünüdür. Burada Ebherî'nin en hacimli ve derinlikli felsefi incelemesi olan *Keşfu'l-Hakâik fi Tahri'îd-Dekâik* isimli kitabının tenkitli neşri ve Türkçe çevirisi yapılmıştır. Bu eser Ebherî'nin düşünce dünyasını daha yakından tanıma ve onun bilhassa mantık ve felsefe sahalarındaki düşüncelerini sistemli bir biçimde görme imkânı sağlamaktadır. Ebherî'nin bu kitabında ortaya koyduğu çok yönlü düşünce yapısı, okuyucuları için sadece tarihi bir ilgi değil, günümüz felsefe ve kelam araştırmaları açısından da geniş ufuklar sunma potansiyeline sahiptir.



TÜRKİYE BİLİMLER AKADEMİSİ
TURKISH ACADEMY OF SCIENCES

ISBN: 978-625-6110-48-9



9 786256 110489